

відомо про процеси розмірковування, судження, планування та продирання крізь спогади у пошуках вірного рішення для нового завдання.

Але, крім цього, необхідно розуміти механізми роботи власного мозку та знати більше про ефективні способи роботи зі складними станами свідомості: зі стресом, тривожністю, пригніченістю, відволіканням та злістю, а також проблемами у відносинах [4]. Наші повсякденні способи мислення та дії породжують багато осудливих і самокритичних думок, від яких потрібно свідомо відмовитися і бути більш уважними до особистого «ритму життя». Обов'язково щодня витримувати баланс у роботі та відпочинку, хоча б на деякий час прибирати багатозадачність, а також не намагатися бути кращим завжди і в усьому. Це все сприяє раціональному використанню та поповненню власної енергії, а також зміні фокусу уваги в очікуваннях.

Список використаних джерел та літератури

1. Вільямс М. Усвідомленість. Як знайти гармонію в нашому шаленому світі : практ. посіб. / М. Вільямс, Д. Пенман ; пер. з англ. М. Коваленко. Харків : Моноліт, 2021. 256 с.
2. Граффінгтон А. Досягай і процвітай. Про життя, сповнене здоров'я, мудрості й відчуття дива / пер. з англ. Ганни Лелів. Львів : Вид-во Старого Лева, 2020. 256 с.
3. Сучасні технології освіти дорослих : посібник / авт. кол.: О. В. Аніщенко, Л. Б. Лук'янова, Л. Є. Сігаєва, С. В. Зінченко, О. В. Баніт, Н. І. Дорошенко. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 182 с.
4. Свааб Дік. Ми – це наш мозок / пер. Олександра Коцюба. Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2016. 496 с.

Н. М. Гупан,

доктор педагогічних наук,
професор, головний науковий співробітник
(Інститут педагогіки НАПН України, м. Київ)
e-mail: nestorgupan@gmail.com

Формування в учнів історико-хронологічного мислення на уроках курсу «Досліджуємо історію і суспільство» (5–6 класи)

Вивчення історії і суспільствознавства тісно пов'язане з хронологією. Ідентифікуючи хронологію подій минулого, учні можуть не лише відстежувати зв'язки з попередніми подіями, встановлювати певні закономірності, виявляти причини та наслідки окремих подій, явищ, процесів, а й реконструювати історичну ретроспективу, моделювати альтернативність шляхів розвитку давніх

цивілізацій, що сприятиме формуванню предметних історичних і ключових компетентостей учнів. Саме тому формування історико-хронологічного мислення учнів внесено у перелік обов'язкових результатів навчання громадянської та історичної галузі Державного стандарту базової середньої освіти 2020 р. [1: 372]. У стандарті цей результат конкретизовано через низку умінь учнів конкретного класу. Серед таких умінь для учнів 5–6 класів перелічені: пояснення, як відбувається відлік часу в історії; демонстрація знання перебігу подій у часі, локалізація подій у часі; встановлення віддаленості та тривалості подій; співвідношення з вивченим періодом (епохою) відомих історичних подій та осіб, визначення сфер суспільного життя, які зазнавали змін [1: 372–377].

Найнижчим щаблем в ієрархії названих хронологічних умінь, на думку методистів, є вміння рахувати роки в історії, тобто: встановлювати події за датами або дати за подіями; співвідносити події (або дати) зі століттям (або тисячоліттям), його початком (чи половиною) та кінцем; встановлювати тривалість події, віддаленість її від сьогодення [2: 48]. Розвиток цього вміння пов'язаний із розв'язанням учнями численних хронологічних задач, пропорованих у підручниках «Досліджуємо історію і суспільство» як у 5 [3: 20; 87], так і у 6 класах [4: 14–15; 50].

Розвиток вміння встановлювати хронологічну послідовність подій, явищ, процесів. Воно часто пов'язується з виробленням та удосконаленням навичок учнів виконувати відповідні дії на схематичній лінії часу, де позначаються події, котрі відбулися раніше або пізніше. Лінія часу розширює можливості вчителя у формуванні в учнів уявлення про лінійність, незворотність часу, різні його відрізки (століття, тисячоліття, ера). Цей графічний образ ілюструє поняття послідовності, тривалості історичних подій, явищ, процесів. Послугуючись лінією часу, школярі навчаються виконувати різноманітні пізнавальні завдання, пов'язані з хронологією. Незамінною лінією часу є для формування уявлень учнів про особливості відліку часу до нашої ери і нашої ери.

Наприклад, у підручнику з «Досліджуємо історію і суспільство» для 5 класу учням пропонують: «Назви століття, позначені на лінії часу подій. Які є особливості відліку часу на відрізок до Різдва Христового? Познач на лінії часу події, пов'язані з історією твоєї школи» [3: 23]. У 6 класі робота з лінією часу продовжується і учням пропонують більш складні хронологічні завдання з урахуванням набутих дітьми історичних знань. Так, у курсі «Досліджуємо історію і суспільство» у 6 класі пропонується: «Накресли лінію часу і познач на

ній дати: XVIII ст. до нашої ери – перші Олімпійські ігри в Греції; X ст. – правління княгині Ольги в Русі-Україні; I ст. до н. е. – прийняття юліанського календаря в Давньому Римі; XV ст. – виникнення козацтва в Україні; II тис. до н. е. – будівництво єгипетських пірамід» [4: 23].

Окрім прийомів роботи з лінією часу, вчителі історії активно послуговуються хронологічними і синхроністичними таблицями як засобом наочності та способом письмової фіксації послідовності історичних подій, явищ, процесів. Хронологічні таблиці використовують для формування уявлень про послідовність і тривалість подій, осмислення та систематизацію набутих знань, пов'язаних з датами й історичним часом. Складання синхроністичних таблиць сприяє логічному повторенню дат і подій, оскільки дає змогу порівнювати їх, аналізувати однорідні події за часом. Така робота учнів створює умови для з'ясування закономірностей та особливостей історичного розвитку різних регіонів однієї країни або кількох держав [1: 54]. Такі таблиці використовуються у курсі «Досліджуємо історію і суспільство» у заповненому вигляді для формування в учнів цілісного уявлення про зв'язки між послідовністю подій/явищ, їхніми важливими ознаками і поступовою зміною цих ознак [4: 24–25]. Як додаткові або домашні завдання учням пропонується заповнювати такі таблиці самостійно (6 клас).

Підручники з курсу орієнтують учнів на послідовне ускладнення хронологічних умінь: якщо у п'ятому класі учням пропонується визначити послідовність, синхронність і тяглість низки пов'язаних подій [3:18], то у шостому класі йдеться вже про вміння встановлювати послідовність історичних подій у межах цілого розділу, орієнтуватися у синхронності подій та явищ в низці країн. Спочатку учні вчать синхронізувати зв'язки між окремими подіями і явищами, потім між схожими подіями, явищами і процесами в одній чи кількох країнах в межах конкретних хронологічних рамок і часових координат. Це сприятиме розвитку в учнів уміння формулювати висновки щодо особливих або загальних рис подій і явищ минулого.

Нарешті, достатньо складним умінням, яке починає формуватися у курсі «Досліджуємо історію і суспільство» у 5 класі, а у 6 класі поступово вдосконалюється, – це встановлювати співвідношення з вивченим періодом (епохою) відомих історичних подій. У 5 класі вперше вводиться поняття «історичний період» і подається періодизація світової історії [3: 19], а у 6 йде послідовна робота над формуванням власне початкового рівня вміння використовувати періодизацію для «діагностування» синхронних

подій для з'ясування їх подібності і відмінності, а також усвідомлення поступовості всесвітнього історичного процесу.

Розвиток історико-хронологічного мислення учнів на уроках курсу «Досліджуємо історію і суспільство» базується на застосуванні зорових опор – візуальних джерел, що важливо для учнів 10–12 років, серед яких у підручниках використовуються: образне позначення дати або певного історичного часу, відповідно підібраний ілюстративний матеріал (репродукції картин, фотографії), фрагменти з літературних творів та інших оповідних джерел, що викликають в учнів яскраві зорові чи слухові асоціації, пов'язані з конкретною подією.

Очевидно, що курс «Досліджуємо історію і суспільство» відноситься до адаптаційного циклу і окреслює лише основи історичних знань, уявлень і умінь учнів. Проте передбачена в курсі системна робота з хронологією закладає підвалини для розвитку в учнів здатності аналізувати, синтезувати, узагальнювати на історичному матеріалі, відслідковуючи зв'язки й тенденції історичного процесу.

Водночас варто зауважити, що, плануючи роботу вчителя з формування в учнів історико-хронологічного мислення, не слід зводити її до механічного запам'ятовування окремих дат. Така діяльність повинна супроводжуватися поясненням послідовності та причинності подій, явищ, процесів, їх наукової періодизації та історичної закономірності. Адже пріоритетності в опрацюванні хронології має набувати осмислене ставлення до процесу навчання історії.

Список використаних джерел та літератури

1. Державний стандарт базової середньої освіти : постанова КМУ № 898 від 30.09.2020 року. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/76886 (дата звернення: 15.04. 2023).
2. Пометун О. І., Гупан Н. М., Власов В. С. Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі : метод. посіб. Київ : КОНВІ ПРІНТ, 2018. 208 с.
3. Пометун О., Малієнко Ю., Ремех Т. Досліджуємо історію і суспільство : підручник інтегрованого курсу для 5 кл. закл. заг. серед. освіти. Київ : Освіта, 2022. URL: https://pidruchnyk.com.ua/1675-_doslid_istoriyi_pometun.html (дата звернення: 18.04. 2023).
4. Пометун О., Ремех Т. Досліджуємо історію і суспільство : підручник інтегрованого курсу для 6 кл. закл. заг. серед. освіти. Київ : Освіта, 2023. URL: <https://pidruchnyk.com.ua/2608-istoriia-6-klas-pometun-2023.html> (дата звернення: 18.04. 2023).